

PRAWNE ASPEKTY OCHRONY WARTOŚCI PRZYRODNICZYCH W PLANOWANIU PRZESTRZENNYM

MAŁGORZATA MIRECKA

STRESZCZENIE

Artykuł stanowi ogólne wprowadzenie w problematykę ochrony wartości przyrodniczych oraz zawiera analizę obowiązujących w tym zakresie przepisów, z odniesieniem do zmian dokonanych w nich w ostatnich latach. Analiza ta pozwoliła na sformułowanie szeregu stwierdzeń, dotyczących genezy ochrony przyrody w Polsce, zmian legislacyjnych oraz związków między przepisami z zakresu ochrony przyrody, środowiska oraz ochrony gruntów rolnych i leśnych z planowaniem

i zagospodarowaniem przestrzennym. Wnioski te należy traktować jako przyczynek do opracowania formuły merytorycznej i prawnej ochrony wartości przyrodniczych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Słowa kluczowe: ochrona wartości przyrodniczych, planowanie przestrzenne

LEGAL ASPECTS OF ENVIRONMENTAL VALUES IN SPATIAL PLANNING

ABSTRACT

The article is a general introduction into issues of protection of environmental values. It contains an analysis of effective regulations concerning the problem, with a reference to changes introduced in them throughout last years. This analysis led to formulating a series of statements concerning the genesis of nature protection in Poland, legislative changes and connections between regulations concerning protection of environment, nature, agricultural land and

forest land with spatial planning and land development. These conclusions should be treated as a contribution to developing a substantive and legal formula of protection of environmental values in master plans.

Keywords: nature protection, spatial planning and development

1. Wstęp

Zjawisko rozprzestrzeniania się miast jest procesem naturalnym i powszechnym, jednak niekontrolowane pociąga za sobą szereg niekorzystnych skutków przestrzennych, społecznych, przyrodniczych i ekonomicznych. Związane jest ono z „naturalnymi potrzebami człowieka do życia w przestrzeni jak najmniej zamkniętej. Przestrzeń w rozumieniu planistycznym jest jednak ograniczona i jako taka winna podlegać ochronie prawnej”¹.

W artykule przedstawione są wyniki przeprowadzonych przez autorkę badań, koncentrujących się na rozpoznaniu instrumentów prawnych, które mogłyby umożliwić sterowanie procesem rozlewania się miast. Badaniami objęto problemy ochrony wartości przyrodniczych, którą powinny realizować samorządy gminne, poprzez ustalenia zawarte w aktach prawa lokalnego, jakimi są miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. Do ochrony tych wartości obliguje ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym², której art. 1 ust. 2 stanowi,

¹ Z. Niewiadomski, *Prawne aspekty zjawiska żywiołowego rozlewania się miast. Tezy referatu*, w: *Żywiołowe rozprzestrzenianie się miast. Narastający problem aglomeracji miejskich w Polsce*, S. Kozłowski (red.), Białystok-Lublin-Warszawa 2006, s. 45.

² Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz. U. z 2003 r. Nr 80, poz. 717.

że „W planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się zwłaszcza: (...) wymagania ochrony środowiska, w tym gospodarowania wodami i ochrony gruntów rolnych i leśnych (...)”. Zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego należą do obowiązkowych ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (art. 15 ust. 2 pkt 3, 4 ustawy). Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym funkcjonuje w otoczeniu szeregu przepisów odrębnych – ustaw i rozporządzeń, w tym dotyczących ochrony wartości przyrodniczych. Zmiany w przepisach odrębnych, dokonane w ostatnich latach, wymagają wzmocnienia roli planów miejscowych jako narzędzi ochrony. Szczególna rola planów dotyczy przede wszystkim obszarów objętych ochroną na podstawie ustawy o ochronie przyrody i ustawy o ochronie gruntów rolnych i leśnych.

Artykuł stanowi ogólne wprowadzenie w problematykę ochrony wartości przyrodniczych oraz zawiera analizę obowiązujących w tym zakresie przepisów, z odniesieniem do zmian dokonanych w nich w ostatnich latach. Analiza ta pozwoliła na sformułowanie szeregu stwierdzeń, dotyczących genezy ochrony przyrody w Polsce, zmian legislacyjnych oraz związków między przepisami z zakresu ochrony przyrody, środowiska oraz ochrony gruntów rolnych i leśnych z planowaniem i zagospodarowaniem przestrzennym. Wnioski te należy traktować jako przyczynek do opracowania formuły merytorycznej i prawnej ochrony wartości przyrodniczych i zabytkowych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

2. Geneza ochrony przyrody w Polsce

Ochrona przyrody w nowożytnym rozumieniu pojawiła się na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX stulecia na terenie Galicji. Dotyczyła ona zagrożonych gatunków zwierząt – tatrzańskich kozic i świstaków. 5 października 1868 r. sejm uchwalił ustawę³, mającą na celu ochronę gatunkową tych zwierząt. Miała ona charakter ustawy karnej, nakładającej na osoby łamiące jej przepisy kary grzywny

lub aresztu⁴. Wprowadzona wówczas ochrona gatunkowa obowiązuje do dziś.

Przepisy dotyczące ochrony gatunkowej ptaków przyjęte zostały w tym samym roku przez Sejm Krajowy we Lwowie, a kilka lat później ustawa ta, w nieco zmienionej formie i pod nowym tytułem została zatwierdzona przez cesarza⁵.

Na główny motyw ochrony przyrody na przełomie XIX i XX w. – zachowanie resztek ginącej przyrody, wskazuje stworzony wówczas termin „zabytek przyrody”. Pod pojęciem tym, wprowadzonym przez Mariana Raciborskiego, rozumiano „przedmioty przyrody martwej lub żywej, które budzą ciekawość rzadkością pojawiania się, a zarazem poważne wiekiem, są świadkami czasów minionych, stosunków, a niekiedy zgoła klimatów minionych i jako cenne okazy demonstracyjne zasługują na uwagę i opiekę”⁶.

W Polsce międzywojennej pierwszymi aktami prawnymi, służącymi ochronie przyrody, były: dekret Rady Regencyjnej z 31 października 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, który umożliwił uznanie za zabytki m. in. „ogrodów ozdobnych, alei cmentarnych i przydrożnych, drzew sędziwych i okazałych” oraz rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 15 września 1919 r. o ochronie zabytków przyrody, wprowadzające zakazy dotyczące niszczenia, uszkodzenia bądź wywożenia z kraju okazów przyrody określonych generalnie i indywidualnie⁷. Jednak za pierwszą całościową regulację w tym zakresie należy uznać ustawę z dnia 10 marca 1934 r. o ochronie przyrody. Za przedmiot ochrony uznawała ona ziemię z jej ukształtowaniem, wody otwarte i ich brzegi, zwierzęta, rośliny, minerały, skamieniałości, tak gatunki, jak i poszczególne okazy, których zachowanie leży w interesie publicznym ze względów naukowych, estetycznych, historycznych, pamiątkowych albo też ze względu na swoiste cechy krajobrazu i które władza państwowa uznała za podlegające ochronie. Ustawa miała charakter konserwatorski, a jej regulacje nie stanowiły narzędzi do racjonalnej gospodarki zasobami przyrody. Głównym instrumentem ochronnym było ustanawianie zakazów i ograniczeń oraz wykonywanie prac i urządzeń ochronnych.

³ Była to *Ustawa z dnia 5 października 1868 r. względem zakazu łapania, wytopiania i sprzedawania zwierząt alpejskich właściwym Tatrom, świstaka i dzikich kóz*.

⁴ W. Radecki, *Ustawa o ochronie przyrody – komentarz*, Warszawa 2006, s. 17.

⁵ Termin ten pojawił się w *Ustawie z dnia 5 października 1868 r. względem zakazu łapania i sprzedawania ptaków śpiewających*

lub owadożernych, 21 grudnia 1874 r. podpisana przez cesarza, pod nowym tytułem *O ochronie niektórych zwierząt dla uprawy ziemi pożytecznych*.

⁶ W. Radecki, op. cit. s. 19.

⁷ op. cit.

Stworzono urząd konserwatora przyrody, jednak zabrakło rozporządzeń wykonawczych, określających jego uprawnienia. Pomimo różnych niedoskonałości należy docenić rolę ustawy w kształtowaniu systemu terenów chronionych w Polsce. Na mocy jej przepisów utworzono pierwsze parki narodowe: w Białowieży, w Ludwikowie pod Poznaniem, w Górach Świętokrzyskich, na Babiej Górze, w Pieninach, na Czarnochorze i w Tatrach. Utworzono blisko 200 rezerwatów przyrody oraz objęto ochroną prawie 4000 zabytków przyrody żywej i ponad 500 zabytków przyrody nieożywionej⁸.

3. Ochrona przyrody w Polsce powojennej

Pierwsza ustawa o ochronie przyrody w Polsce powojennej weszła w życie 7 kwietnia 1949 r.⁹ i obowiązywała ponad 40 lat. Podstawową przyczyną wprowadzenia nowych przepisów była potrzeba rozszerzenia pojęcia ochrony przyrody, związana z powojennymi zmianami ustrojowymi, społecznymi i gospodarczymi państwa. W przeciwieństwie do regulacji przedwojennych oprócz ochrony konserwatorskiej nowa ustawa wprowadziła regulacje mające na celu ochronę planistyczną i określenie zasad gospodarowania zasobami przyrody. Usankcjonowana została ochrona zasobów przyrody, której nadano rangę wyższą niż wprowadzonej przed wojną konserwacji tworów przyrody. Ustawa nadawała szerokie uprawnienia Państwowej Radzie Ochrony Przyrody, zobowiązując władze państwowe do zasięgania jej opinii przy realizacji zamierzeń, mogących w znaczący sposób wpłynąć na równowagę sił przyrody. Rada mogła również wydawać opinie z własnej inicjatywy, a Minister Leśnictwa miał prawo do powiadamiania Rady Ministrów o przypadkach naruszenia procedur opiniowania (braku wystąpienia o opinię lub niezastosowania się do jej założeń). W praktyce przepisy te nie były jednak nigdy stosowane. Nie korzystano również z możliwości wprowadzenia instrumentów powszechnej ochrony drzew i krzewów, która została ustalona dopiero w roku 1980 w ustawie o ochronie i kształtowaniu środowiska. Pozostałe regulacje ustawy z 1949 nie odbiegały zasadniczo od przepisów przedwojen-

nych. Ustalono cztery formy prawnej ochrony przyrody: parki narodowe, rezerваты przyrody, pomniki przyrody i ochronę gatunkową roślin i zwierząt oraz kompetencje administracji publicznej w zakresie ich tworzenia i wykonywania ochrony przyrody. Ustawa nie zapewniła niestety skutecznej ochrony zasobów przyrody – nie ze względu na swoją niedoskonałość, ale z przyczyn politycznych. Wobec priorytetu szybkiej industrializacji i gospodarczego rozwoju kraju potrzeba ochrony zasobów przyrody była najczęściej pomijana i lekceważona. Tak więc, podobnie jak jej przedwojenna poprzedniczka, ustawa o ochronie przyrody z 1949 r. funkcjonowała prawie wyłącznie w zakresie konserwacji obiektów cennych przyrodniczo – na jej podstawie utworzono kilkanaście parków narodowych, ustanowiono liczne rezerваты i pomniki przyrody, rozszerzono ochronę gatunkową.

Ważnym wydarzeniem w koncepcjach ochrony przyrody była przeprowadzona w 1976 r. nowelizacja Konstytucji PRL z 1952 r., uznająca ochronę środowiska naturalnego za obowiązek państwa i wszystkich obywateli oraz dająca obywatelom powszechne prawo do korzystania z wartości środowiska naturalnego. „Ochrona środowiska” jest pojęciem szerszym od „ochrony przyrody”, pojawiła się zatem konieczność wydania nowych legislacji, gwarantujących tę szeroko rozumianą ochronę. Zadanie takie miała spełniać ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o ochronie i kształtowaniu środowiska, która dotyczyła również ochrony przyrody, chociaż formalnie nie uchyliła, ani nie zmieniła ustawy z 1949 r. Znalazły się w niej przepisy z zakresu merytorycznego ustawy z 1949 r., dotyczące ochrony świata roślinnego i zwierzęcego¹⁰, przepisy o ochronie walorów krajobrazowych oraz wypoczynkowych środowiska¹¹ oraz przepisy o ochronie zieleni w miastach i wsiach¹². Jako jeden z kierunków ochrony środowiska ustawa wskazywała racjonalne gospodarowanie zasobami przyrody i odsyłała do przepisów o jej ochronie w trzech kwestiach: ochrony części powierzchni ziemi oraz rzeźby terenu, których ochrona leży w interesie społecznym¹³, ochrony cennych tworów przyrody, obszarów o wyjątkowych naturalnych wartościach przyrodniczych, a także zasobów dziko rosnących

⁸ op. cit. s. 23.

⁹ Ustawa z dnia 7.07.1949 r. o ochronie przyrody, Dz. U. z 1949 r. Nr 25, poz. 180.

¹⁰ Art. 33-37 Ustawy z dnia 31 stycznia 1980 r. o ochronie i kształtowaniu środowiska, tekst jednolity Dz. U. z 1994 r. Nr 49, poz. 196.

¹¹ Art. 38-41 i 71 Ustawy z dnia 31 stycznia 1980 r. o ochronie i kształtowaniu środowiska.

¹² Art. 42-48 Ustawy z dnia 31 stycznia 1980 r. o ochronie i kształtowaniu środowiska.

¹³ Art. 13, ust 2 Ustawy z dnia 31 stycznia 1980 r. o ochronie i kształtowaniu środowiska.

roślin i dziko żyjących zwierząt¹⁴ oraz ochrony walorów krajobrazowych środowiska o szczególnej wartości, ze względu na potrzeby społeczne¹⁵. Uznanie racjonalnego gospodarowania zasobami przyrody za przedmiot ochrony środowiska, a nie ochrony przyrody, sprowadziło tę ostatnią na pozycje bliższe ustawie z 1934 r. niż kolejnej z 1949 r. Te wzajemnie nachodzące na siebie przepisy i dualizm organizacyjny ochrony środowiska i przyrody nie sprzyjały jej skutecznej ochronie. W latach 80. XX w. podejmowano próby nowelizacji przepisów i dokonania zmian organizacyjnych w instytucjach władzy państwowej odpowiedzialnej za rolnictwo, leśnictwo, gospodarkę wodną, ochronę środowiska i przyrody. Ścierały się wówczas dwa stanowiska – integracji ochrony środowiska i przyrody w jednym dokumencie i przeciwne – dalszego rozdzielania tych zagadnień w odrębnych ustawach. Takie stanowisko wzięło górę i w 1991 r. weszła w życie nowa ustawa o ochronie przyrody.

4. Ochrona przyrody po roku 1989

Ustawa z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody¹⁶ zdefiniowała ochronę przyrody jako zachowanie, właściwe wykorzystanie oraz odnawianie zasobów i składników przyrody, w szczególności dziko występujących roślin i zwierząt oraz kompleksów przyrodniczych i ekosystemów. Ustawa zobowiązywała do traktowania ochrony przyrody jako integralnej części ochrony środowiska. Jako główne cele ochrony przyrody ustanawiała ona:

- utrzymanie procesów ekologicznych i stabilności ekosystemów,
- zachowanie różnorodności gatunkowej, zachowanie dziedzictwa geologicznego,
- zapewnienie ciągłości istnienia gatunków i ekosystemów,
- kształtowanie właściwych postaw człowieka wobec przyrody,
- przywracanie do stanu właściwego zasobów i składników przyrody.

Kompetencje realizacji ochrony przyrody należały do Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, którego organem był Główny Konserwator Przyrody, wojewodów, wykonujących

swoje zadania przy pomocy wojewódzkich konserwatorów przyrody i dyrektorów parków narodowych. Powołane wówczas organy doradcze to: Państwowa Rada Ochrony Przyrody, wojewódzkie komisje ochrony przyrody i rady naukowe parków narodowych. W ustawie wyodrębniono formy ochrony obszarowej, gatunkowej i indywidualnej. W stosunku do ustawy poprzedniej rozszerzono katalog form ochrony. Ochrona obszarowa obejmowała tworzenie parków narodowych, rezerwatów, parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu. Ochrona indywidualna realizowana mogła być w formie pomników przyrody, stanowisk dokumentacyjnych, użytków ekologicznych, zespołów przyrodniczo-krajobrazowych. Ustawa uregulowała odpowiedzialność Skarbu Państwa za szkody wyrządzone przez zwierzęta objęte ochroną gatunkową oraz zmieniła koncepcję przepisów karnych – obok wcześniejszej odpowiedzialności „za wykroczenia” wprowadzono odpowiedzialność „za przestępstwa”, która w poprzednich przepisach nie była przewidywana.

Po transformacji ustrojowej przełomu lat 1989/90 ustawa z 1991 r. była kilkakrotnie nowelizowana, jednak skutek tych nowelizacji nie był zadowalający. Cele przeprowadzanych zmian były różne: poczynając od konieczności dostosowania do nowych przepisów karnych i nowych zasad organizacji administracji publicznej, poprzez uwzględnienie zmian ustrojowych i uwzględnienie Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r., a na potrzeby dostosowania polskiego prawodawstwa do przepisów Unii Europejskiej i uwzględnieniu nowych tendencji w ochronie środowiska kończąc. Największe zmiany wprowadziła ustawa z 7 grudnia 2000 r.¹⁷, która przede wszystkim stworzyła podstawy do powiązania planowania przestrzennego i ochrony przyrody w opracowaniach planistycznych, sporządzanych na wszystkich szczeblach administracji państwowej – krajowym, wojewódzkim i gminnym. Zobowiązała ona bowiem do realizacji celów ochrony przyrody poprzez m.in.: uwzględnianie wymagań ochrony przyrody w „polityce ekologicznej państwa, programach ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju (...) strategiach rozwoju województw, wojewódzkich i miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, studiach uwarunkowań i kierunków

¹⁴ Art. 35, ust 1 *Ustawy z dnia 31 stycznia 1980 r. o ochronie i kształtowaniu środowiska*.

¹⁵ Art. 39 *Ustawy z dnia 31 stycznia 1980 r. o ochronie i kształtowaniu środowiska*.

¹⁶ *Ustawa z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody*, tekst pierwotny Dz. U. z 1991 r. Nr 114, poz. 492.

¹⁷ *Ustawa z dnia 7 grudnia 2000 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody*, Dz. U. z 2000 r. Nr 3, poz. 21.

zagospodarowania przestrzennego gmin¹⁸. Ustawa wprowadziła również nowe regulacje w zakresie planów ochrony, które obowiązkowo sporządza się dla parków narodowych, rezerwatów i parków krajobrazowych. Wprowadzono obowiązek zaopiniowania takich planów przez samorządy gminne oraz uwzględnienia ich ustaleń w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Rola samorządów lokalnych została dodatkowo wzmocniona poprzez uzależnienie tworzenia, zmiany granic lub likwidacji parków narodowych od zgody jednostek samorządu terytorialnego. Zmieniła się również radykalnie waga ochrony własności prywatnej przy obejmowaniu ochroną najcenniejszych przyrodniczo terenów (w formie parków narodowych lub rezerwatów). Objęcie terenu ochroną uzależnione zostało od zgody jego właściciela, a w przypadku jej braku pozostawało wywłaszczenie za odszkodowaniem. Warto tu wspomnieć, że dopuszczenie ustawowego ograniczenia praw własności ze względu na ochronę przyrody przewidywała nawet Konstytucja RP z 1921 r., a w uzasadnieniu do ustawy o ochronie przyrody z roku 1934 pisano: „Celem, o który w zamierzonej ustawie chodzi (...) jest zachowanie dla współczesnych i przyszłych generacji tych tworów przyrody, które chociaż znajdują się w prywatnym posiadaniu różnych osób fizycznych i prawnych, nie powinny być uważane za nieograniczoną własność jednostek, i owszem równocześnie powinny należeć do ogółu – do zbiorowości – do społeczeństwa – do narodu¹⁹. Regulacje ustawy z roku 2000 należy zatem uznać za antyspołeczne i antyochronne. Ustawa usankcjonowała parki narodowe, utworzone w trybie poprzednio obowiązujących przepisów, jednak określiła jednocześnie termin – 1 rok, kiedy plany ochrony parków, sporządzone przed wejściem w życie ustawy tracą moc. Usankcjonowano również rezerваты, utworzone przed 31 grudnia 1998 r., zobowiązując wojewodów do ogłoszenia w terminie do 2 lutego 2002 r. wykazu rezerwatów w dzienniku urzędowym oraz sporządzenia planów ochrony w ciągu

5 lat. Parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu i pomniki przyrody, objęte ochroną w trybie ustawy z 1991 r. uznano za takowe w rozumieniu przepisów nowelizacji ustawy, jednak z zastrzeżeniem, że przepisy wykonawcze (a więc w tym rozporządzenia wojewodów ustanawiające ich ochronę), wydane przed wejściem w życie ustawy z 2000 r. zachowują moc do czasu wejścia w życie aktów wykonawczych wydanych na jej podstawie, jednak nie dłużej niż przez okres 6 miesięcy²⁰. Te dość krótkie terminy, biorąc pod uwagę powszechny niedostatek kadr w urzędach wojewódzkich konserwatorów przyrody, spowodowały, że wiele obszarów i obiektów objętych ochroną zostało jej praktycznie pozbawionych z dniem 2 sierpnia 2001 r.²¹.

Ustawodawca zastosował również nowe ujęcie regulacji, odnoszących się do terenów i obiektów chronionych, wprowadzając w miejsce „otwartej” listy zakazów i ograniczeń, które mogły być stosowane w odniesieniu do wszystkich terenów i obiektów chronionych, listy „zamknięte”. Listy te są różne w odniesieniu do parków narodowych i rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu, chronionych gatunków roślinnych i zwierzęcych, pomników przyrody, stanowisk dokumentacyjnych, użytków ekologicznych i zespołów przyrodniczo-krajobrazowych. Znacznie rozbudowano również przepisy o ochronie gatunkowej roślin i zwierząt. Krokiem w kierunku realizacji dyrektywy Unii Europejskiej o ochronie siedlisk i programu Natura 2000 miało być wprowadzenie pojęcia „siedliska przyrodniczego” jako nowego przedmiotu ochrony. Za szkodliwe ze względów nie tylko ochronnych, ale także społecznych, należy uznać zlikwidowanie powołanej w 1957 r. Straży Ochrony Przyrody.

Ocena zmian wprowadzonych ustawą z dnia 7 grudnia 2000 r., dokonywana w różnych środowiskach, jest zdecydowanie negatywna. Przez przyrodników traktowana jest jako „antyochroniarska”, przez prawników jako przepis o „katastrofalnym

¹⁸ Art. 4, ust. 1 *Ustawy z dnia 7 grudnia 2000 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody*.

¹⁹ W. Radecki, op. cit. s. 21,22.

²⁰ Art. 7 i 11 *Ustawy z dnia 7 grudnia 2000 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody*.

²¹ Za przykład może tu posłużyć Warszawski Obszar Chronionego Krajobrazu, powołany do życia rozporządzeniem Wojewody Warszawskiego z dnia 29.08.1997 r. Rozporządzenie to, ustalające szereg nakazów i zakazów w obszarze objętym ochroną zmieniono rozporządzeniem nr 117 Woj. Mazowieckiego z

dnia 3.08.2000 r. Nowe granice obszaru chronionego ustalono w rozporządzeniu nr 57 Woj. Warszawskiego 3.07.2002 r. Tylko ostatni z tych aktów, nowelizujący granice, ale nie zawierający żadnych zasad ochrony, był wydany po wejściu w życie nowelizacji ustawy o ochronie przyrody z 7.12.2000 r. Na nowe rozporządzenie, określające zasady ochrony trzeba było czekać do 13.02.2007 r. Warszawski Obszar Chronionego Krajobrazu formalnie nie istniał zatem od 2.08.2001 do 3.07.2002 r., a zasad jego ochrony nie było przez ponad 5 lat.

poziomie legislacyjnym”, przez urzędników zajmujących się ochroną przyrody jako dokument pozbawiony „jakiegokolwiek koncepcji organizacji systemu ochrony przyrody”²².

Kolejna nowelizacja ustawy o ochronie przyrody wiązała się z wprowadzeniem ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska oraz ustawy z dnia 27 lipca 2001 o wprowadzeniu ustawy – Prawo ochrony środowiska, ustawy o odpadach oraz zmianie niektórych innych ustaw²³. Prawo ochrony środowiska znacznie odbiega od ustawy o ochronie i kształtowaniu środowiska z 1980 r. Jest to ustawa przede wszystkim „emisyjna” (dotycząca ochrony przed uciążliwościami), uzupełniona o regulacje ogólne oraz dotyczące dostępu do informacji o środowisku, ocenach oddziaływania na środowisko i udziale społeczeństwa. W tak skonstruowanej ustawie nie mieściły się przepisy dotyczące ochrony przyrody i pomimo, że przyroda jest niewątpliwie składnikiem środowiska, ustawodawca nie stworzył aktu prawnego, obejmującego kompleksowo przyrodę i środowisko. Wejście w życie nowej ustawy wymagało zatem dostosowania do niej innych przepisów, w tym ustawy o ochronie przyrody. Wprowadzone w niej zmiany objęły: ochronę zieleni w miastach i wsiach, ochronę walorów krajobrazowych, przepisy dotyczące parków gminnych (dawniej wiejskich), które uznano za odrębną formę ochrony krajobrazu oraz uzupełnienie wykazu wykroczeń.

W obecnym systemie legislacyjnym ochronę przyrody traktować należy jako część składową ochrony środowiska, pomimo odrębnych dla obu tych dziedzin regulacji ustawowych – prawa ochrony środowiska i ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody²⁴. Do stwierdzenia takiego upoważnienia ustawowa definicja „środowiska” zawarta w prawie ochrony środowiska, które należy rozumieć jako „ogół elementów przyrodniczych, w tym także przekształconych w wyniku działalności człowieka, a w szczególności powierzchnię ziemi, kopaliny, wody, powietrze, krajobraz, klimat oraz pozostałe elementy różnorodności biologicznej, a także wzajemne oddziaływania między tymi elementami”²⁵. Z kolei, zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie

przyrody, pod pojęciem „przyroda” należy rozumieć „krajobraz wraz z tworami przyrody nieożywionej oraz naturalnymi i przekształconymi siedliskami przyrodniczymi, z występującymi na nich roślinami, zwierzętami i grzybami”²⁶. W swoim zasadniczym kształcie ustawa z 2004 r. nie odbiega od zmian legislacyjnych z roku 2000, określając cele, zasady i formy ochrony przyrody żywej i nieożywionej oraz krajobrazu. Zgodnie z jej regulacjami ochrona przyrody polega na zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody, a do jej celów należą:

- utrzymywanie procesów ekologicznych i stabilności ekosystemów,
- zachowanie różnorodności biologicznej,
- zachowanie dziedzictwa geologicznego i paleontologicznego,
- zapewnienie ciągłości istnienia gatunków roślin, zwierząt i grzybów, wraz z ich siedliskami, przez ich utrzymywanie lub przywracanie do właściwego stanu ochrony,
- ochrona walorów krajobrazowych, zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień,
- utrzymywanie lub przywracanie do właściwego stanu ochrony siedlisk przyrodniczych a także pozostałych zasobów, tworów i składników przyrody,
- kształtowanie właściwych postaw człowieka wobec przyrody przez edukację, informowanie i promocję w dziedzinie ochrony przyrody.

Cele te realizowane są przez instrumenty, których zestaw poszerzono w stosunku do ustawy z 1991 r. i jej kolejnych nowelizacji o: działalność gospodarczą i inwestycyjną, szczególne dokumenty programowe (krajowa strategia ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej wraz z programem działań), działalność edukacyjną, informacyjną, promocyjną i naukową. Utrzymano obowiązek uwzględniania wymagań ochrony przyrody w dokumentach planistycznych sporządzanych na różnych szczeblach administracji państwowej. Jest to zgodne również z przepisami ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, która obowiązek taki narzuca zarówno w regulacjach ogólnych, dotyczą-

²² W. Radecki, op. cit. s. 35, 36.

²³ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. prawo ochrony środowiska, Dz. U. z 2001 r. Nr 62, poz. 627 oraz ustawa z dnia 27 lipca 2001 o wprowadzeniu ustawy – Prawo ochrony środowiska, ustawy o odpadach oraz zmianie niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2001 r. Nr 100, poz. 1085.

²⁴ Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, Dz. U. z 2004 r. Nr 92, poz. 880 z późn. zmianami.

²⁵ Art. 3 ust. 39 Ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. prawo ochrony środowiska.

²⁶ Art. 5 ust. 20 Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody.

cych planowania i zagospodarowania przestrzennego, jak i szczegółowych, odnoszących się do różnych poziomów planowania²⁷. W art. 1 ust. 2, pkt 3 tejże ustawy zapisano obowiązek uwzględniania w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wymagań ochrony środowiska, w tym gospodarowania wodami i ochrony gruntów rolnych i leśnych, której zasady regulują przepisy ustawy z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych²⁸. Ochrona na podstawie ustawy polega na ograniczeniu zmian przeznaczenia gruntów leśnych i rolnych na cele budowlane, które są zasadniczo możliwe w trybie planu miejscowego. Analiza kolejnych edycji ustawy pozwala na stwierdzenie, że ochrona ta na przestrzeni ostatnich trzydziestu lat jest coraz słabsza. Zgodnie z przepisami ustawy z dnia 26 marca 1982 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych²⁹, zgody na zmianę przeznaczenia gruntów rolnych na cele nierolnicze były wymagane zarówno dla gruntów najwyższych klas bonitacyjnych (I-IV), jak i wszystkich pozostałych³⁰. Złagodzenie tych przepisów wiązało się z wprowadzeniem ustawy z dnia 28 listopada 1991 r. o zmianie niektórych warunków przygotowania inwestycji budownictwa mieszkaniowego w latach 1991-95 oraz zmianie niektórych ustaw³¹, która miała na celu przyspieszenie realizacji zorganizowanego budownictwa mieszkaniowego. Zgodnie z przepisami ustawy, w przypadku zmiany przeznaczenia gruntów rolnych o powierzchni ponad 1 ha na cele budownictwa mieszkaniowego, zgoda właściwego Ministra była wymagana tylko dla gruntów klas I-III, wszystkie pozostałe grunty „odralniała” Rada Gminy, uchwalając miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. W latach 1995-2009 ochroną objęte były grunty leśne, niezależnie od ich powierzchni i grunty rolne klas I-III o powierzchni ponad 0,5 ha oraz klasy IV i w szczególnych przypadkach również niższych o powierzchni ponad 1 ha, przy czym w przypadku gruntów rolnych klas I-III zgodę wydawał Minister właściwy do spraw rol-

nictwa, a gruntów klasy IV – Wojewoda. Ustawa nie chroniła zatem skutecznie gruntów wysokich klas bonitacyjnych o areale poniżej 0,5 ha i pozostałych, o ile przewidywana zmiana przeznaczenia dotyczyła powierzchni poniżej 1 ha. Na gruntach tych zabudowa mogła powstawać bez planów miejscowych, w trybie decyzji o warunkach zabudowy. Problem stał się jeszcze bardziej poważny wobec zmian legislacyjnych³², obowiązujących od dnia 1 stycznia 2009 r., które polegały na ustawowym „odrolnieniu” wszystkich gruntów w granicach administracyjnych miast oraz zlikwidowaniu wymogu uzyskania zgody wojewody na zmianę przeznaczenia gruntów rolnych klasy IV, niezależnie od ich powierzchni. Chronione pozostają zatem tylko grunty klas bonitacyjnych I-III, aczkolwiek różnie ta ochrona jest realizowana. Powszechna jest interpretacja przepisów, polegająca na odnoszeniu maksymalnej powierzchni gruntów rolnych klas I-III, która nie wymaga zgody Ministra na zmianę przeznaczenia, do powierzchni działki, a nie użytku rolnego, z którego jest ona wydzielana. Pozwala to na zabudowywanie w trybie indywidualnych decyzji o warunkach zabudowy gruntów rolnych o najwyższej przydatności dla rolnictwa³³.

Na gruntach rolnych możliwa była i jest zabudowa mieszkalna, związana z prowadzeniem działalności rolniczej. W przepisach brak jednak ścisłej definicji tej zabudowy – wymagana dla gospodarstwa rolnego powierzchnia 1 ha nie stanowi większej bariery inwestycyjnej, ponieważ przepisy dopuszczają dzierżawę gruntu. Jedyną skuteczną ochroną gruntów rolnych przed rozpraszaniem się zabudowy, wywołującym niekorzystne skutki dla budżetu gminy i dla jej krajobrazu, jest zatem wskazanie w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy i w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego gruntów rolnych wyłączonych z zabudowy. Osobnym zagadnieniem jest dążenie przez właścicieli gruntów rolnych do zmiany ich przeznaczenia i sprzedaży. Jest to zjawisko

²⁷ Art. 1, 10, 15, 39, 47 *Ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*.

²⁸ *Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych*, Dz. U. z 1995 r. nr 16, poz. 78, z późn. zmianami.

²⁹ *Ustawa z dnia 3 marca 1982 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych*, Dz. U. z 1982 r. Nr 11, poz. 79.

³⁰ Zgodnie z ustawą z 1982 r. wydanie zgody na zmianę przeznaczenia gruntów rolnych klas I-IV należało do kompetencji Ministra właściwego do spraw rolnictwa, dla wszystkich pozostałych gruntów – do kompetencji Wojewody.

³¹ *Ustawa z dnia 28 listopada 1991 r. o zmianie niektórych warunków przygotowania inwestycji budownictwa mieszkaniowego w latach 1991-95 oraz zmianie niektórych ustaw*, Dz. U. z 1991 r. Nr 103, poz. 446.

³² *Ustawa z dnia 19 grudnia 2008 r. o zmianie ustawy o ochronie gruntów rolnych i leśnych*, Dz. U. z 2008 r. Nr 237, poz. 1657.

³³ Np. orzeczenie WSA w Warszawie sygn. akt IV SA/Wa 598/07, z którego wynika, że jeżeli teren nie jest objęty zgodą na zmianę przeznaczenia, to niedopuszczalna jest jego zabudowa.

powszechne wobec małej opłacalności ekstensywnej produkcji rolniczej na gruntach o rozdrobnionej strukturze własnościowej.

W zakresie form ochrony przyrody, ustawa z 2004 r. przyjęła koncepcję znowelizowanej ustawy z 1991 r., z kilkoma zmianami: wprowadzeniem jako formy ochrony obszarów Natura 2000, co związane jest ze zobowiązaniami Polski wobec UE, pominięciem normatywnej konstrukcji „krajowego systemu obszarów chronionych” oraz wprowadzeniem trójpodziału świata żywego (zwierzęta, rośliny, grzyby). Istotną regulacją, w kontekście przepisów o wyłączeniu, jest uznanie utworzenia lub powiększenia parku narodowego lub rezerwatu za cel publiczny, w rozumieniu ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami³⁴. Niestety, nie wszystkie regulacje ustawy sprzyjają ochronie tych najcenniejszych terenów. Kluczowe znaczenie ma tutaj art. 154 ustawy z 2004 r., dotyczący planów ochrony parków narodowych, rezerwatów przyrody i parków krajobrazowych, który należy odczytywać w kontekście art. 4, 6 i 11 ustawy z 2000 r, nowelizującej ustawę o ochronie przyrody z 1991 r. Z łącznej interpretacji tych przepisów wynika, że:

- wszystkie plany ochrony ustanowione w okresie od 2 lutego 2001 r. do 30 kwietnia 2004 r. stają się automatycznie planami ochrony parków narodowych, rezerwatów i parków krajobrazowych,
- plany ochrony parków narodowych ustanowione przed dniem 2 lutego 2001 utraciły moc 2 lutego 2002 i należy je sporządzić do 1 maja 2009 r.,
- to samo dotyczy rezerwatów przyrody i parków krajobrazowych, które planów ochrony nie mają,
- krótki, 6-miesięczny termin sporządzenia nowych planów ochrony parków krajobrazowych, w przypadku kiedy stare zatwierdzone były przed 2 lutym 2001 sugeruje, że należy wykorzystać poprzednie plany, dostosowując je do obecnych regulacji ustawowych,
- ustawodawca nie wymienia rezerwatów przyrody, które w dniu 2 lutego 2001 r. miały plany ochrony, być może należy je uznać za obowiązujące.

Znaczne zmiany w przepisach, dotyczących ochrony przyrody nastąpiły w październiku 2008 r., wraz z wprowadzeniem ustawy z dnia 3 październi-

ka 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko³⁵ oraz związaną z nią bezpośrednio kolejną nowelizacją ustawy o ochronie przyrody. Głównym celem obu regulacji jest dostosowanie polskich przepisów do prawodawstwa Unii Europejskiej³⁶. W zmianie ustawy o ochronie przyrody uzupełniono zakres zdefiniowanych pojęć m. in. o będące przedmiotem zainteresowania Wspólnoty: siedlisko przyrodnicze i gatunek, gatunek o znaczeniu priorytetowym, obszar Natura 2000 i integralność obszaru Natura 2000, obszar mający znaczenie dla Wspólnoty. Uwzględniono również nową organizację organów administracji państwowej, odpowiedzialnych za ochronę przyrody, wprowadzoną w ustawie o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko. Określono organy odpowiedzialne za sporządzanie, uzgadnianie i opiniowanie planów ochrony, planów urządzenia lasu i opracowań planistycznych, sporządzanych na różnych szczeblach administracji publicznej. Za bardzo ważną zmianę, która być może przyspieszy i ułatwi proces sporządzania planów ochrony parków narodowych, należy uznać likwidację wymogu uzgodnienia projektu takiego planu z właściwymi miejscowo radami gmin, przede wszystkim w zakresie ustaleń dotyczących infrastruktury technicznej, sposobów użytkowania gruntów oraz zawartych w planie ochrony ustaleń do studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin i planów miejscowych w odniesieniu do nieruchomości niebędących własnością Skarbu Państwa. Przeprowadzone rozpoznanie wykazało, że większość parków narodowych funkcjonuje dziś bez planów ochrony, jedynie w oparciu o corocznie ustanawiane programy zadań ochronnych. Dyrektorzy parków nie mają zatem skutecznego, strategicznego narzędzia, pozwalającego na długofalową realizację celu, do którego parki narodowe zostały powołane – ochrony przyrody. Przyczyn tej sytuacji należy upatrywać również w obowiązujących do 15 listopada 2008 przepisach art. 19 ustawy, które nakładały obowiązek nie tylko zaopiniowania, ale

³⁴ Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami, Dz. U. z 2000 r. nr 46, poz. 543, z późniejszymi zmianami.

³⁵ Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w

ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko Dz. U Nr 199 z 2008 r. Poz. 1227.

³⁶ Ustawa w zakresie swojej regulacji dokonała wdrożenia dyrektywy Rady 79/409/EWG z dnia 2 kwietnia 1979 r. i dyrektywy Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r.

właśnie uzgodnienia z właściwymi miejscowo radami gmin ustaleń planów ochrony w wymienionym wyżej zakresie. Odmowa takiego uzgodnienia przez gminę skutkowałą niemożliwością zatwierdzenia planu ochrony. Był to kolejny przejaw nobilitacji interesu prywatnego i pominięcia wyższych racji społecznych. Praktyka pokazuje, że cele ochronne, rozpatrywane w praktyce długofalowej są zbieżne z celami zapewnienia korzystnych warunków życia i rozwoju (w tym także gospodarczego) mieszkańców danego obszaru, jednak doraźnie są one zazwyczaj konfliktowe, a ograniczenia w dysponowaniu nieruchomością ze względu na wymagania ochronne traktowane są jako naruszenie prawa do dysponowania własnością³⁷.

5. Wnioski

- Tradycje ochrony przyrody w Polsce sięgają połowy XIX stulecia;
- Przepisy z zakresu ochrony przyrody, obowiązujące w Polsce międzywojennej nie odbiegały od standardów europejskich, a powołane wówczas parki narodowe nadal funkcjonują w systemie krajowych i europejskich terenów chronionych;
- Powojenne zmiany legislacyjne wynikały przede wszystkim ze zmian ustrojowych i nowego podejścia do ochrony przyrody, polegającego nie tylko na ochronie konserwatorskiej, ale również planistycznej i właściwym gospodarowaniu zasobami przyrody;
- Wzajemnie nachodzące na siebie przepisy i dualizm organizacyjny ochrony środowiska i przyrody nie sprzyjają jej skutecznej ochronie;
- Ustawę z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody i jej kolejne nowelizacje należy uznać za próbę powiązania ochrony przyrody i planowania przestrzennego różnych szczebli oraz przepis, dający instrumenty do rozbudowy systemu terenów chronionych;
- Tworzenie systemu terenów chronionych przyrodniczo jest utrudnione ze względu na uprzywilejowanie władz gminnych i własności prywatnej;
- W obecnym systemie legislacyjnym ochronę przyrody traktować należy jako część składową ochrony środowiska, pomimo odrębnych dla obu dziedzin regulacji ustawowych;
- Zasada ochrony przyrody i środowiska winna być uwzględniana przy sporządzaniu opracowań planistycznych na wszystkich szczeblach administracji, przy czym szczególną rolę w tym zakresie pełnić muszą samorządy gminne, bezpośrednio odpowiedzialne za politykę przestrzenną na swoim obszarze;
- Wymagane w ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym określanie w planach miejscowych ustaleń z zakresu ochrony przyrody i środowiska nie powinno polegać wyłącznie na zamieszczeniu ogólnikowych stwierdzeń, stanowiących powtórzenie regulacji ustawowych;
- Wyznaczanie, zgodnie z kompetencjami, obszarów chronionych na podstawie ustawy o ochronie przyrody, może być skutecznym instrumentem prawnym, zapobiegającym rozlewaniu się zabudowy na cennych przyrodniczo terenach podmiejskich;
- W sporządzanych planach miejscowych, a szczególnie obejmujących tereny cenne przyrodniczo, należy wykorzystywać całą gamę ustaleń – zakazów, nakazów i ograniczeń, służących ochronie przyrody i środowiska, które będą skutecznymi narzędziami zapobiegającymi niekontrolowanemu rozprzestrzenianiu się zabudowy;
- Wobec braku, w wielu przypadkach planów ochrony dla obszarów parków narodowych czy rezerwatów, należy dążyć do ustalenia jak najbardziej szczegółowych reżimów ochronnych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego sporządzanych dla tych obszarów;
- Dla zapewnienia skutecznej ochrony przyrody konieczne jest wyważenie interesu prywatnego i publicznego, który powinien być w uzasadnionych przypadkach traktowany jako nadrzędny.

BIBLIOGRAFIA

1. Z. Niewiadomski *Prawne aspekty zjawiska żywiołowego rozlewania się miast. Tezy referatu*, w: *Żywiołowe rozprzestrzenianie się miast. Narastający problem aglomeracji miejskich w Polsce*, S. Kozłowski (red.), Białystok-Lublin-Warszawa 2006.
2. W. Radecki, *Ustawa o ochronie przyrody – komentarz*, Warszawa 2006.

³⁷ Jako przykład takiej sytuacji autorka chciałaby przytoczyć opracowany przez siebie projekt MPZP wsi Łubiec i Kępiaste, które położone są w obrębie Kampinoskiego Parku Narodowego

(KPN). Ze względu na doraźny konflikt interesów mieszkańców i KPN oraz brak narzędzia ochronnego w postaci planu ochrony plan ten jest niemożliwy do uchwalenia.

3. *Ustawa z dnia 7 lipca 1949 r. o ochronie przyrody*, Dz. U. z 1949 r. Nr 25, poz. 180.
4. *Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o ochronie i kształtowaniu środowiska*, tekst jednolity Dz. U. z 1994 r. Nr 49, poz. 196.
5. *Ustawa z dnia z dnia 26 marca 1982 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych*, Dz. U. z 1982 r. Nr 11, poz. 79.
6. *Ustawa z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody*, Dz. U. Nr 114, poz. 492, późniejszy tekst jednolity Dz. U. z 2001 r. Nr 99, poz. 1079 z późn. zmianami.
7. *Ustawa z dnia 28 listopada 1991 r. o zmianie niektórych warunków przygotowania inwestycji budownictwa mieszkaniowego w latach 1991-95 oraz zmianie niektórych ustaw*, Dz. U. z 1991 r. Nr 103, poz. 446.
8. *Ustawa z dnia z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych*, Dz. U. z 1995 r. Nr 16, poz. 78, z późn. zmianami.
9. *Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami*, Dz. U. z 2000 r. Nr 46, poz. 543, z późniejszymi zmianami.
10. *Ustawa z dnia 7 grudnia 2000 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody*, Dz. U. z 2000 r. Nr 3, poz. 21.
11. *Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. prawo ochrony środowiska*, Dz. U. z 2001 r. Nr 62, poz. 627.
12. *Ustawa z dnia 27 lipca 2001 o wprowadzeniu ustawy – Prawo ochrony środowiska, ustawy o odpadach oraz zmianie niektórych innych ustaw*, Dz. U. z 2001 r. Nr 100, poz. 1085.
13. *Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, Dz. U. z 2003 r. Nr 80, poz. 717, z późn. zmianami.
14. *Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody*, Dz. U. z 2004 r. Nr 92, poz. 880.
15. *Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko*, Dz. U z 2008 r. Nr 199, poz. 1227.
16. *Ustawa z dnia 19 grudnia 2008 r. o zmianie ustawy o ochronie gruntów rolnych i leśnych*, Dz. U. z 2008 r. Nr 237, poz. 1657.

*Małgorzata Mirecka, dr inż. arch., adiunkt
Katedra Urbanistyki i Gospodarki Przestrzennej
Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej*